

Hagyomány és újraírás

Érfalvy
Livia

Intertextuális kapcsolatok Lackfi János Újjászületés című ciklusában

LACKFI János gyűjteményes verseskötete, az *Élő hal* (2011) a József Attila-díjas költő 2004-től 2010-ig tartó alkotói korszakába nyújt betekintést.¹ A kilenc ciklusból álló kötet bőséges verstermésének műfaji és tematikus sokrétősége – a hétköznapi élettémákat feldolgozó prózaversek, a fogyasztói társadalom kritikáját adó mobil- és plázaetűdök, a könnyed hangvételi szanzonok, a balladák és szonettek, a költők halhatatlanságát hirdető sírversek vagy éppen a szakrális szférába kalauzoló himnuszok – az emberi létezés kettősségére, fizikai és metafizikai vetületére irányítják a befogadó figyelmét. Az első öt ciklus – amely túlnyomórészt prózaversekből áll – a lírai alanyt meghatározó életjeleneteket, a háztartás apró-cseprő gondjait, családi történéseket, a közös élet emlékképeit vagy éppen az életet meghatározó és befolyásoló használati tárgyakat verseli meg hol (ön)ironikus vagy patetikus hangon megénekelve, hol tárgyszerűen elbeszélve.

A prózaversek után üdítően hatnak az *Újjászületés* ciklus nyelv által vezérelt átiratai, ahol a versek lírai alanya a nyelv zenéjére és ritmusára ráhagyatkozva bravúrosan helyezkedik bele a költőelődök verselési technikáiba, újjászülve a magyar költészet emblematikus költeményeit.

A variációk anyanyelvre századok hangján című versfüzér tizenkét darabja (122–140. o.) többek között olyan – a magyar irodalom tantárgy törzsanyagához tartozó klasszikusokat – ír újra, mint az *Ómagyar Mária-síralom*, Balassi Bálint *Adj már csendességet* című verse, Berzsenyi *A közelítő tél* című költeménye, Petőfi *Szeptember végén* című alkotása, Kölcsey *Vanitatum vanitasa* vagy épp Babits *Esti kérdése*, de az *Újjászületés* cikluson belül plázaetűd formájában találkozhatunk Balassi *Katonaéneke*nek és „balladaként” Kosztolányi *Boldog, szomorú dal* című versszövegének átiratával is.

Az intertextuális játéknak a nyelv nemcsak formai, hanem tematikus alapja is, mottója a *Csend és csengő* című Weöres-átirat első sora lehetne: „Nyelvemen olvad a nyelv most...” (136. o.) A nyelvvel folytatott intertextuális játék alapja azonban nem elsősorban a tematikus megfelelés, hanem a szövegek közötti párbeszédet irányító versretorika, valamint a versritmus, ami végső soron *Nyelvi kérdésként* artikulálódik a nyelvi öneszmélet pillanatára fókuszálva:

„eléd tolong ma mind a nyelvi emlék,
miről hitted, nyeglén elnyelte nemlét,
s az a pillanat jut rögvest eszedbe,
mikor gyermekként eszméltél a nyelvre...” (133. o.)

Az *Esti kérdés* versretorikáját híven követő szerkesztésmód a parafrázis alapját képező vers emlékképeit *nyelvi emlékként* ragadja meg, rámutatva a költői tevékenység eredendő létmódjára.

¹ A versekből vett idézetekre a továbbiakban a szövegrészlet után zárójelben megadott oldalszám formájában hivatkozom. Az oldalszámok a fenti kötetre utalnak.

A magyar nyelv kezdeteit *Nyelv bóján való siralomként*, Balassi költészetét pedig a csendesség elhagyásaként aposztrofáló *Újjászületés*-ciklus a nyelvben való létezés sarokpontjait is kijelöli.

Az első vers, amely az Ómagyar Mária-siralom átírata, a planctus műfaji hagyományát a visszájára fordítja: a halott fiát sirató anya helyett a születőben lévő nyelv és a nyelv által életre kelő szubjektum áll a középpontban. „Volék nyelvem tudotlon, / szótalán, születlen, / méh-mélyi tengerben” – olvassuk az első versszakban (122. o.). A „számon szó fogatlan” állapotából a nyelve hegyén szöszedetet ízlelő lírai alany a kongó ürességtől a hanggal való vemhesség stádiumán át jut el a szó kimondásáig:

„Kongatlan ürességem,
minden hanggal vemhességem
bennem kóborol, belőlem kiborúl.

Gyöngy, göröngy, lehelet,
zúzmara, zegernye,
sifonér, kerevet
jersze nyelvemre!” (123. o.)

A kiinduló versszöveg szakrális hangvételének első hallásra talán ironikussá történő átfordítása azonban a látszólag össze nem illő szavak halmozásán és az ismétléses hangalakzatok, mindenekelőtt az alliteráció uralkodó versalakzattá avatásán keresztül épp arra világít rá, ami a költészet lényegi kérdését érinti, nevezetesen arra, *hogyan képes a hangalak, a vershangzás irányítani a versszöveg megképződését.*

Balassi Bálint *Adj már csendességet!* című versének átírata, a *Hagyj el csendességet!* cím központi szavának reinterpretációjával a lelki elcsendesedés vágyát a nyelvnélküliség állapotának elhagyásaként és a beszéd felelősségének átérzésére adott parancsként értelmezi újra:

„Hagyj el csendességet, zümmögtes beszédet,
míg lélegzel!
Elmédben bújdosó nemes tengeri só,
szó éled fel!” (125. o.)

A költői szó azonban a harmadik versszak tanúsága szerint munkával születik:

„Nem kicsiny munkával szavadat, mely rád vall,
csiszolgassad,
Lélek-tó tajtékját, habkövét megmintázd,
villan, mint nap.” (125. o.)

Az élményköltészetben való felülemelkedés a szavakkal vívott harc árán valósul meg. A költői szó létformáló hatása csak így juthat érvényre – „Némely szó leperdül testedről, lelkedről, / páncélról víz, / Másik szó csontig hat, ezerszer megrikat / szüntelen űz” –, ami a szó művészetét hivatásként űző költők felelősségére is rávilágít:

„Éljünk hát beszéddel, mely jobbra vezérel,
ne hagyjuk el,
de nem tékozolva, mert ütven az óra
némulni kell.” (126. o.)

A mindent tisztára marató „szó-sav” feladata, a szólás tétje tehát a „szó-dallamokra” való „szétesés”, vagyis a végső dolgokkal való költői szembenézés, ami az *Adjon* című – Nagy László költészetét megidéző – vers záró fohászában így ölt testet: „Adja, hogy végső/ Esésem / Szó nélkül is majd / Megértsem!” (137. o.)

A költői szó felelősségének egyik aspektusa az anyanyelvhez fűződő elementáris viszony megóvása. Az *Óda, a magyar nyelvhez* című Faludy-parafrázis megrendítő vallomása – „Élsz, halsz, magyar nyelv, bennünk és körülöttünk” (140. o.) – a(z) (anya)nyelvben való létezés csodájára és felelősségére eszméltet, hasonlóan a kortárs nyelvhasználat sajátosságait karikírozó – Balassi és Kosztolányi modorában megírt – plázaetüdökhöz.

Lackfi János *Örök ősze a Szeptember végén* egzisztenciális kérdésfeltevését is *nyelvi kérdésként* veti fel, a *költészet lényegére, a szó hatalmára* irányítva a befogadó figyelmét. A két vers összehasonlító elemzése meghaladná e tanulmány kereteit, ezért csupán egy rövid mikroelemzésre vállalkozom, egy olyan szövegközeli olvasat megalkotására, ami az *Örök ősze* felől közelít Petőfi emblematikus verséhez.

Petőfi elégiájának témája – noha Koltón, a mézeshetek alatt írta – az emberi élet és a boldogság mulandóságának átélése, felismerése. A költemény közvetlen tájszemléletből bomlik ki: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, / Még zöldel a nyárfa az ablak előtt.”² A vers első két sora tehát egy szeptember végi tájképet rajzol elénk nyíló virágokkal és zöldellő nyárfával. Amint arra a vers szerb fordításai kapcsán FARAGÓ Kornélia is rámutatott, nyilván nem véletlen, hogy *nyárfa* és nem más fajta szerepel a szövegben (2008, 29. o.). A versben megjelenő szeptember végi táj ugyanis völgyben nyíló virágaival és a szavak szintjén is megjelenő *nyár* szóval még a viruló természet képét idézi. A kétszer ismétlődő *még* időhatározó azonban szinte észrevétlenül készíti elő a következő két sor perspektívaváltását: a szemlélődő lírai alany figyelme a hófödte csúcokra téved. „De látod amottan a téli világot? / Már hó takará el a bérci tetőt.” A havas hegytető látványa szinte átmenet nélkül sejteti a tél közeledtét, éles kontrasztot kifejezve nyár és tél, élet és élettelenység képzeke között. A szöveg egy állóképszerű térbeli látvánnyal, a környező táj leírásával fejez ki időbeliséget, megsejtetve a feltartóztathatatlanul múlt időt. Az *itt még – ott már* ellentétpár két pontja között feszülő táj úgy mutatja be a természet őszi átlényegülését, hogy közben alig egy mondat kimondásához (a kedves vagy önmaga megszólításához) elegendő idő telik el.

A megragadott látvány az idő múlásának felismerésével – ősi toposzként – saját mulandóságával szembesíti a versben megszólaló lírai alanyt:

„Még ifju szívemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De íme sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.”

Az évszakok megjelenése az emberi élet egyes szakaszainak metaforájaként szinte már közhelyszerű eleme az elmúlásverseknek, ezért érdemes megnéznünk, hogyan újítja meg Petőfi versének e négy sora a sablonossá vált képeket.

² *Petőfi Sándor összes költeményei* 1974, 741–742. o.

A második egység első – grammatikailag hiányosnak tűnő mondata („Még ifju szívemben a lángsugarú nyár”) – értelmezésre készíti a befogadót, hiszen nem eldönthető, hogy az *ifjú* a szív vagy a nyár jelzője. A mondat jelentheti azt is, hogy fiatal szívemben ott van a lángsugarú nyár, de ha a következő sort is figyelembe vesszük („S még benne virít az egész kikelet”), akkor sokkal inkább jelenti azt, hogy ifjú, vagyis fiatal még a nyár a szívemben, következésképp a kikeletből a nyárba való átlépés pillanatával épp azt az életszakaszt villantja fel a vers képi világa, amikor a fiatalból felnőtt lesz. Épp ezért az őszbe vegyülő sötét haj, majd a következő sorban megjelenő deresedő halánték képe épp olyan drasztikus átlényegülésként értelmezhető az emberi élet egészét tekintve, mint a vers első négy sorában a nyár végi táj metamorfózisa.³ Közelebbről megnézve az első versszak utolsó két sorát, azon is megdöbbenünk, hogyan csempészi bele a költő a versbe az évszakok elnevezését a metaforikussá váló hajszíneken keresztül. A sötét haj őszbe vegyülése – a két szó azonos hangalakján keresztül – az emberi élet őszét idézi, vagyis a hajszín elnevezéséről asszociálunk a korábbi sorokban és a címben megidézett évszakra. A „tél dere megüté fejemet” kifejezésben a mechanizmus fordított: a kifejezés első felét olvasva a korábbi hófödte bérceken keresztül először az évszakra gondolunk. A „megüté fejemet” kifejezéssel észrevétlenül viszi át a verssor a tél képét az ősz haj színönimájaként felfogható deres hajszínre, megújítva ezzel az elkoptatott metaforát az emberi élet őszére és telére vonatkozóan.

Az első versszak gazdag képi világát egyetlen sorba sűríti bele a következő versszak talán legtöbbet idézett sora: „Elhull a virág, eliramlik az élet...” A természeti jelenségek mulandósága, elenyészése időbeli létezésével és ezáltal mulandóságának tudatával, saját halandóságával szembeállítja a lírai alanyt és a befogadót egyaránt. A verssor azonban nem azzal hat, amit mond, hanem azzal, ahogyan mondja. A párhuzamos szerkesztés, a hangszimbolika – vagyis az *l* hangok lágysága és az *r* hangok pergése –, de mindenekelőtt a versritmus az, ami az élet eliramlását belevési elménkbe. Az anapestuszi sor lüktetése ugyanis épp ott gyorsul fel, ahol a verssor az élet eliramlását tematizálja:

– – | U U – | U U – | U U – | U
Elhull a virág, eliramlik az élet.

Az elmúlás közvetlen látványa tehát személyes élménnyé mélyül, és ez ébreszti fel a halál gondolatát. Vagyis a vers kezdete azt az egzisztenciális határhelyzetet ragadja meg, amikor a szubjektum saját halandóságával szembeesik.

Lackfi János verse a mulandóság kérdését nyelvi, költészetelméleti problémaként artikulálja. *Képes-e a szó művészete felülemelkedni az elmúláson? Képes-e a nyelv megragadni és örökkévalóvá tenni a mulandó látványt?*

A közvetlen tájsejtelmet élményét csupán egyetlen sor erejéig megtartva az *Örök ősz* című versszöveg az évszakmetaforát a versírásra vonatkoztatja:

„Még nyersen a kertben az őszi valóság,
Már hersen a versem az esti szobán.

³ T. Szabó Levente érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet ezzel kapcsolatban: „Az évszakok egyetlen strofán keresztül történő hirtelen képi váltakozása s ennek az emberi élettörténettel való összehangolása (amely épp a megoldás hagyományteremtő jellege folytán mára már közhelyesnek is tűnhet), az éles kontrasztív képek egyetlen nagy tablóba rendeződése a vers keletkezésének idejében szenzációt gerjesztő fényképmutatványoknak egy új típusához látszanak igazítani a vers első strofájának képi szerkezetét. 1847 egyik legnagyobb tömegélménye Budán ugyanis Mermann fényképeszeti produkciói.” T. SZABÓ 2008, 50. o.

Ám tél jön, iratlan a csend, ez a hósáv,
Dér-szegte papír, havazásnyi hiány.” (130. o.)

A kerti őszi valóság versbe foglalásának nehézségét és problematikusságát a fehéren maradt papírlappal, a hósáv-metáforával érzékelteti a szöveg, átértelmezve Petőfi versének metáforasorát. A *még-már* időhatározókat megtartva ellentétes perspektívaváltást hoz létre az utódszöveg: míg Petőfinél a *még* időhatározó a közeli bemutatását vezette be, a *már* pedig a távoli hófödte bércékét, addig Lackfi versében épp fordítva, a kertből lépünk a szoba zárt terébe. Ráadásul este van, ami elfedi a kinti világot, lehetetlenné teszi annak közvetlen szemlélését. A kérdés tehát nem az, mit lát a lírai alany, hanem az, hogyan transzformálható szöveggé a látvány:

„Kihűlve ma perzsel a nyár heve: láva!
Izzik a mézragacs, vérzik a som,
De hűl a papíron aszú mazsolává,
Épül a fejben a nyelvi idom.”

Az emlékképek szublimálásakor a nyelv segítségével betű keletkezik a papíron. Talán nem véletlen, hogy az ihlet-hiányt, a verssorból hiányzó szavakat a téli táj metáforáival (*hósáv, dér-szegte papír, havazásnyi hiány*) érzékelteti a vers, míg a szöveg alakulásának folyamatát, a nyelvi idom épülését az ős képeivel (*vérzik a som, hűl aszú mazsolává*), hiszen a cím ismeretében a cél az ős megörökítése, örök összé, vagyis versszöveggé tétele. A nyelvi idom épülése e versben elválaszthatatlan az anapesztuszi sorok lüktetésétől, az átírat alapja tehát nem pusztán az ős témája és a mulandóság képzete, hanem mindenekelőtt a nyelvi idom épülését lehetővé tevő versritmus.

A Petőfi-vers legemblemikusabb sorának integrálását jó érzékkel meg sem kísérli Lackfi, inkább autopoétikus gesztusként jelzi, hogy tudatában van e sor újírása lehetetlenségének: „Elhalt, ami él, lebutította a múltak”. A versszöveg kontextusában a versben élő valóság kiindulópontja valóban elhalt, és a lebutított múlt a versszövegben megjelenő látvány, élmény „eredetijének” versbeli megjelenítését is jelentheti, az intertextus figyelembevételével azonban talán nem tűnik túl önkényes értelmezői gesztusnak, ha a verssort a kiinduló szöveghagyománnyal való szembenézés önironikus kiszólásaként értelmezzük.

A mulandósággal kapcsolatos problémakör az *Örök ős* című versben nem az egyént, hanem a szó hatalmát érinti:

„Mondd, győzhet-e végleg a szó a halálon?
Kétlem, Uram, hisz igénk sem örök,
De a fátylat, a pókhálót ha lerántom,
A könyvben a lét tüze feldübörög.”

A Petőfi-vers egyik legproblemikusabb szimbóluma, az özvegyi fátyol itt a könyvet bevonó pókháló metáforájaként jelenik meg, aminek eltávolítása a könyv sorainak olvasását teszi lehetővé. A négy soros betétszöveg dölt betűvel szedve Weöres Sándort is megidézte az ős ironikus leírását adja:

„Mint gyíknak a torka, ha lüktet a zöldje,
Úgy szűrik a fényt zizegő jegenyék,

És izzad aranypikkelyt a szömörce,
S a földre leontja a tölgy köpenyét.”

A vers e ponton a szöveg létrehozásával birkózó lírai alanyt könyvolvasás közben látatja, így eldönthetetlen marad, hogy a következő sor – „És él ez az ősz a szavakba ragadtan” – a kiinduló vershelyzetre („Még nyersen a kertben az őszi valóság”) és annak versbe foglalására, a polcra levett könyvben olvasott őszleírásra (dólt betűs betétszöveg), vagy épp az örökölt szöveghagyományra, vagyis Petőfi Sándor *Szeptember végén* című versére vonatkozik. Ez utóbbi értelmezési lehetőséget erősíti a vers zárzata („örök őszt örökölsz”), ami visszaul a vers címére és alcímére: *Örök ősz (Petőfi Sándor)*. A betétszöveg sorainak anapestuszi lüktetése azonban ismételen arra hívja fel a figyelmet, hogy Petőfi versének ritmusa olyan markánsan irányítja a befogadást, ahogy a ritmus hatására „épül a fejben a nyelvi idom”, vagyis ahogy *a verszene meghatározza a költői szöveg keletkezését*. Jó példa erre a *Kortárs remix* című allúziókkal átszőtt versfüzér is, amelyben „Bóbita körbetáncolja a mai magyar költészetet”, többek közt Kemény Istvánt, Oravecz Imrét, Szabó T. Annát, Térey Jánost, Tóth Krisztinát és Vörös Istvánt (189–205. o.).

Az *Újjászületés*-ciklus darabjai tehát a vershangzás és a versretorika szövegtképző szerepén keresztül érdekes példái a hagyománnyal történő szembenezésnek, amelynek középpontjában nem a költészettörténeti hagyománnyal való drasztikus szembefordulás, hanem sokkal inkább a költészettörténeti tradíció újraírása áll.

Felhasznált irodalom

- FARAGÓ Kornélia 2008. A szem tapasztalata és a látás üreshorizontja. Petőfi Sándor: *Szeptember végén – 160 –. A Koltón, 2007. szeptember 28–30-án rendezett konferencia előadásainak szerkesztett és bővített anyaga*. Szerk. Fűzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely. 29–35. o.
- LACKFI János 2011. *Élő hal. Versek 2004–2010*. Helikon, Budapest.
- Petőfi Sándor összes költeményei*. Szépirodalmi, Budapest, 1974.
- T. SZABÓ Levente 2008. Az intimitás poétikája és környezetei a *Szeptember végénben*. In: *Szeptember végén – 160 –. A Koltón, 2007. szeptember 28–30-án rendezett konferencia előadásainak szerkesztett és bővített anyaga*. Szerk. Fűzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely. 36–58. o.

Érfalvy Livia magyar–német szakos bölcsész tanár, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen végezte, 2009-ben doktorált. Kutatási területe a 20. századi és a kortárs magyar irodalom. 2009 óta a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnázium tanára, jelenleg igazgatóhelyettese. Ötletgazdája és életre hívója az evangélikus iskolák tanárai számára szervezett kutató tanári konferenciasorozatnak. Tanári munkája mellett végzett tudományos munkájáért 2011-ben a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógus Kutatói Pályadíjjal tüntette ki. (Honlapja: www.erfalvy.hu.)